

Az erdélyi református teológiai gondolkozás sajátosságai

A cím kötelez, hogy elméleti szinten taglaljam a kérdést és analitikusan bontsam ki a témát. Ezt várják tőlem mint tanártól, s ennek igyekszem is eleget tenni. Azonban manapság túl sok ilyen helyzetelemző előadás hangzik el, jelenik meg írásban, ami persze nem baj, csak akkor válik azzá, ha hiányzik belőlük az üzenet, ha nem készítetnek továbbgondolkozásra, vagy éppen erkölcsi cselekvésre. Arra kell tehát törekednem, hogy megőrizve az elviség szintjét, szólítsam meg hallgatóimat, tegyem őket érdekeltté.

Megalapozásként először arról fogok beszélni, hogy mit jelent a sajátos erdélyi szellem és lelkeség, majd megkísérlem felmutatni a 20. század teológiai irányzatait, végül egypár mai, jellegzetesen erdélyi szemléletről fogok beszélni.

I. Erdélyiség, sajátos helyzetünk

Erdélyi, magyar, református keresztyén vagyok. Értelmezzük ezt a mondatot kétféleképpen.

Először úgy, hogy értékkülönbséget teszünk az első két szó és a harmadik kifejezés között. Mondattanilag az állítmány az, hogy református keresztyén vagyok, ennek meghatározói a két jelző: erdélyi és a magyar. Amikor magamat református keresztyénnek vallom, akkor hívő mivoltomat jelölöm. Ez felülről-belülről határoz meg, az erdélyi és magyar kívülről. Azaz hívő református keresztyén vagyok, aki ezt a minőségemet éppen itt és most erdélyiként és magyarként akarom megélni.

A második értelmezési lehetőséget veszem most alapul, miszerint személyemet három jelző határozza meg: erdélyi, magyar, református keresztyén. A 450 éve veszélyeztetett helyzetünk minket, református lelkipásztorokat arra készítetett, hogy magunkra nézve valljuk, a híveknek pedig hirdessük:

– *Erdélyi* vagyok, Isten úgy akarta, hogy erdélyiként lássam meg a napvilágot, tehát nem szabad szülőföldemet elhagynom.

– *Magyar* vagyok, nemzetközösségem tagja, tehát nem szabad népemet megtagadnom, nyelvemet feladnom.

– *Református keresztyén* vagyok, tehát nem lehetek hitevesztett.

Ezt tudjuk, de naponként arra kell felelnünk, hogy mi az a többlet, amit a negatív mondatokon túl, át tudunk adni gyülekezetünknek, népünknek.

A fenti három szó közül most az *erdélyit* emelem ki. Erdély földrajzilag, történelmileg, politikailag és vallásilag meghatározható területi egység, ahol a magyar nemzet egy része él. Utóbbi szavaim rímelnék azzal, amit Ravasz László mondott több évti-

zeddel ezelőtt: „Tökéletesen félreérti Erdélyt..., aki lényegét nem a magyarságban látja. Az erdélyiség, az örök magyarság egyik létmódja.”¹

Az erdélyi helyzetet, ezt a „kítetttséget” egyik tanulmányomban, Európához és Magyarországhoz viszonyítva, végvárnak és peremvidéknek neveztem,² s ez nem csupán művelődésileg, gazdaságilag igaz, de vallásilag is az. A végvár egyházi vonatkozásban azt jelenti, hogy az erdélyi egyházak a nyugati keresztyénség legkeletibb ágai, a peremvidékkel pedig arra utalok, hogy közvetlenül érintkezünk a görögkeleti világgal. Ez kettős kítetttséget jelent. Egyfelől azt, hogy a végvárakba csak késleltetve, vagy egyáltalán nem érkeznek meg a Nyugat szellemi irányzatai, másfelől, hogy mint peremvidék, bizánci, szláv hatásoknak vagyunk kitéve. A Nyugatról és Keletről jövő szellemi, vallási és más természetű áramlatokat csupán egypár mondatban értékelem.

A *Nyugat* megnyílt számunkra, ajándékként kaptuk, és készségesen elfogadtuk a 16. századi reformációt, a 17. századi puritanizmust és a 20. századi újreformátori teológiát. De a negatív áramlatok is elértek hozzánk, mint a teológiai racionalizmus és liberalizmus, s a múltban nem tudtunk mindig kellőképpen ellenük védekezni, noha ezek nálunk nem voltak olyan rombolók, mint azoknál, akikről felénk jöttek. De az is igaz, amit teológiánkra és egyházi életünkre nézve megelégedéssel állapíthatunk meg, hogy a 20. század második felében az ún. kontextuális, vagy másképpen genitivusos teológiáknak (felszabadítás-teológia, feminista teológia, Isten halott teológia stb.) nálunk nem volt visszhangja. Ma is óvakodunk a tanbeli herézisektől, ha pedig kimondunk valami mást, az a teológiai tudományok műhelyében hangzik el és nem a szószékekről. Az viszont elkésérít, hogy nem tudjuk visszaverni a Nyugatról felénk közeledő szemléleteket, például az erkölcsi liberalizmust vagy az anyagiasságot. Jelenleg nem egyértelműen pozitív vagy negatív értékű hatásoknak vagyunk kitéve, mint az ökumenizmus, az Európai Unióval és a globalizációval járó erkölcsi dilemmák, vagy a bioetika korszerű kérdései.

Kelet felé igyekeztünk ugyan elzárni magunk elől a török és bizánci–szláv erkölcs-telenséget: a megvesztegethetőséget, a hatalom előtti hajlongást, a tobzódást, a görögkeleti, babonákkal vegyített miszticizmust – több-kevesebb sikerrel. Tudjuk, hogy adósok vagyunk azzal, amit nyugati protestáns testvéreink elvárnak tőlünk, hogy híd legyünk a nyugati és keleti keresztyénség között. Erre – egyelőre – erdélyi református egyházunkban alig mutatkozik hajlam.

Fájdalmasan éljük meg, hogy egyházi és nem csupán egyházi szinten sem a Nyugat, sem a Kelet nem ért meg minket. A Nyugat nagyobb missziói lelkesedést vár a görögkeletiek felé, határozottabb szociális érzéket és cselekvést, több politikai elkötelezettséget. Mi pedig nehezen tudjuk megmagyarázni, hogy ezeknek az elvárásoknak miért nem tudunk, vagy miért nem akarunk eleget tenni. A velünk együtt élő görögkeletiek nem értik hitvallási és nyelvi másságunkat, s minket hibáztatnak, hogy nem akarjuk megélni az ökumenizmust.

---

¹ Ravasz László: *Isten rostájában*. Bp., 1941. 411.

² Lásd Kozma Zsolt: *Önazonosság és küldetés* c. kötet egyik fejezetcímét. Kolozsvár, 2001. 91.

Kitéve a nyugati és keleti hatásoknak, számolva a meg nem értéssel, próbálok felteni a kérdésre: mit jelent ma erdélyinek lenni?

Erdély számunkra varázsszó, tündérkert, s íróink ihlette érzelmi kötődéseink miatt nem kell szégyellnünk magunkat. Az erdélyiség, vagy mint irányzat, a transzszilvanizmus, ennél többet jelent: Magyarországnak az „erdőn túli” részén kialakult lelkiséget, szellemi irányzatot, amely kényszerűség volt, tekintettel az ország 16. századi szétdarabolására, majd a Trianon utáni elcsatolásra. Az itt élő magyarságnak ezt a térképet meg kellett tanulnia, ami főleg azt jelenti, hogy a török, Habsburg, szláv présben felfedezte azokat az összetartó erőket, amelyek a túlélést biztosították. A fejedelemség időszakában kialakult Erdély-tudat megmaradt az unió idején is, s a transzszilvanizmus Trianon után közéleti, főleg irodalmi irányzattá vált. Ennek megvolt az egyházi, teológiai vetülete, s itt a 16. századi reformációra gondolok, ebben is a vallási egységtörekvésekre és a 20. századi reformatori teológia elfogadására. Mindkettő sok vonásban különbözött attól, ami a szétdarabolt anyaországban történt, és ahogyan történt.

Az erdélyiség, a bennünk kialakult Erdély-tudat, önazonosságunk fontos jegye. Őriznünk, értékelnünk kell magunkban és egymás között. Három kísértéssel azonban számolnunk kell, amelyek erdélyi lelki-szellemi sajátosságunkból adódhatnak.³

1. Nem szabad *elszakadnunk* természetes életközegünktől, az egyetemes magyarság sorsközösségétől. Állandóan keresnünk kell a választ arra a két kérdésre, hogy művelődésben, irodalomban, politikai tisztánlátásban és teológiailag-egyházilag is, mit kapunk az anyaországtól és mit adhatunk neki. Úgy vélem, a történelemben ebből jelesre vizsgáltunk. A diktatúra éveiben kényszerű magunkra utaltságban éltünk, a szabadság idején azonban az önellátottság (autarkia) természetellenes.

2. A lelki-szellemi *belterjesség* részben igazolt, s kialakulása annak (is) tulajdonítható, hogy a nyugati, nemegyszer romboló eszmék és a keleti bizantizmus ellen védekezni kellett. Azonban tudjuk, hogy ez az önmagunkban-önmagunknak üvegházi helyzet veszélyes lehet. Meg vagyok győződve, hogy erdélyi népünknek, főleg az értelmiségnek megvan az az Istentől kapott józansága, hogy mérlegre tegye, mennyire engedheti meg magának az elzárkózást, és mennyire kapcsolódhat be az egyetemes magyar és az európai szellemiségbe, mert ha a szellemi javakat csak magunk között osztjuk szét, elveszítjük kritikai érzékünket, csak kullogni fogunk a művelt világ mögött.

3. Végül: El kell jutnunk lelki-szellemi habitusunk *valós értékelésére*. Voltak mély hitű, nagy tudású reformátoraink, bölcs fejedelmeink, az egyetemes magyar irodalmat gazdagító íróink, költőink – jó tudnunk, hogy utódaik vagyunk, s kötelezés is, hogy méltó utódaik legyünk. Azonban baj, ha elveszítjük ítélőképességünket, és történelmi személyiségeinket, a múltbeli vagy jelenlegi lelkiségünket túlértékeljük. Jól esik magyarországi vér- és hittestvéreink dicsérete, de ez nem mindig megérdemelt. Más népek, más vallási közegben múltuk nagy alakjait megdicsőítik, vagy éppen imádat tárgyává

---

³ Ezekről részletesen beszéltem *Az egyház nemzetfenntartó szerepe Erdélyben* c. előadásomban. In: Kozma Zsolt: *Önazonosság és küldetés*. Kv., 2001. 149–157.

teszik. Ez nem fér össze sem biblicitásunkkal, sem puritán hagyományainkkal, de hamissá, történetietlenné válhat a róluk alkotott kép is.

II. Meghatározó irányzatok, eszmék a 20. században

A 20. század első fele az irányzatok áramlásának, az eszmék forrongásának a korszaka volt. Ezzel kell részletesebben foglalkoznom, mert ezen a talajon alakult ki mai református gondolkozásunk.⁴ Természetesen, a gyökerek mélyebben keresendők. Előszörban a reformációban, amelynek erdélyi sajátosságaira – például a konszenzuskeresésre, az egységszemléletre, Isten szuverenitásának gondolatára – érdekes elemzésben mutat rá Varga László.⁵ Másodsorban a 17. századi ortodoxia/puritanizmus ellenében, amelynek köszönhetjük, hogy tovább élt egyházunkban a biblicitás, és hogy kellő értékelést nyertek a hitvallások.

A 16. és a 17. század öröksége bűvópatakként jelen volt a racionalizmus, a liberalizmus korában, és felszínre került a 20. század elején. Azt, ami a református egyház és teológia területén történt, ma már – kellő távlatunk lévén – tisztábban láthatjuk. A következőkben csak bizonyos megkötésekkel szabad beszélnem a korszakokról, hiszen ezeket az átfedések miatt az évszámok legtöbbször csak hozzávetőlegesen jelzik, s a szellemi mozgásokat ugyanilyen óvatosan nevezhetjük irányzatnak, mert egyes esetekben inkább csupán eszmeiségről, gondolkozásmódról van szó.

A 19. század második felében és a 20. század első évtizedében az európai protestáns gondolkozást a *liberalizmus* határozta meg, amely Erdélyben az 1860–1890-es években volt uralkodó irányzat. Szellemi műhelye Nagyenyed volt, vezéregyénisége Kovács Ödön. Ezt a teológiai gondolkozást mentette át Kolozsvárra Nagy Károly. Azonban már az első kolozsvári évtizedben erejét veszítette, s a teológiai tanárok írásában, az oktatásban két vonal indult el.

Egyfelől Böhm Károly filozófus hatását mérhetjük le azon a szellemisségen, amelyet Makkai Sándor *értékteológiának*⁶ nevezett. A teológia értéke Bartók Györgynél, Ravasz Lászlónál, Makkai Sándornál még nem, vagy kevésbé, Tavaszgy Sándornál már határozottabban igeibb hangsúlyt nyer, azaz a teológia „értéke” a Kijelentés lesz.

Másfelől az erdélyi teológusok „felfedezik” Kálvint, s Nagy Károllyal⁷ elindul, majd Makkai Sándorral, Tavaszgy Sándorral, Nagy Gézával és másokkal erőteljesebbé válik a *történeti kálvinizmus* irányzata, amelyre indítást ad az 1909-es Kálvin-évforduló.

Az újreformátori teológia előtt, majd azzal párhuzamosan veszi kezdetét, illetve teljeseedik ki az erdélyi *belmissziós mozgalom*. Nehéz lenne meghatározni, hogy létrejött-e milyen külső tényezőknek, hatásoknak köszönhető: az első világháború utáni új hely-

---

⁴ A kérdéssel némileg másképp és részletesebben foglalkoztam két előző tanulmányomban: A Kolozsvári Református Teológia lelki-szellemi arcéle. In: Kozma Zs.: *Önazonosság és küldetés*. Kv., 2001. 115–130. és A Kolozsvári Protestáns Teológia. In: *Másképpen van megírva*. Kv., 2007. 118–131.

⁵ Varga László: Az erdélyi reformáció sajátos vonásai. *Református Szemle* 1993. 383–389.

⁶ Makkai S.: *Az erdélyi református egyház iróadalom 1850-től napjainkig*. Kv., 1925.

⁷ Nagy K. 1903-ban lefordítja az 1536-os *Institutiót*, majd három Kálvin-tanulmánya jelenik meg.

zetnek, amelyben egyházi és nem egyházi szinten szövetségek, egyesületek, intézmények alakultak – s ez általában érvényes Európára és sajátosan a Trianon utáni Erdélyre. Jelentős teológiai, lelki felismerés volt, hogy a történelmi sokk után népünket az evangéliummal kell megvigasztalni. Hatott John Mott belmissziós lelkületű igehirdető erdélyi látogatása (1909), amelynek hatása Ravasz Lászlónál és főleg Imre Lajosnál érezhető. Hinnünk kell azonban, hogy ezekben és ezeken túl, Isten Lelke járta át Erdélyt, tanároknak, lelkipásztoroknak, gyülekezeti tagoknak a lelkét.⁸ A megszervezett mozgalmi csoportosulások (Vécsi Szövetség, Nőszövetség, Férfiszövetség, IKE, FIKE), a létrehozott intézmények (Kolozsváron a református kórház, Szászvároson az árvaház) eszmei elindítóinak és munkásainak két olyan kérdéssel kellett szembenézniük, amelyek ma is feladatok egyházunk tisztségviselői számára. Mindenekelőtt az egyesületeket evangéliummal kellett megtölteni, érvényesíteni kellett Makkai Sándor programját: evangelizálni népünket. Vigyázni kellett arra is, hogy a szövetségek, azoknak tagjai ne szakadjanak el a gyülekezet, a Vécsi Szövetség esetében a lelkipásztorok közösségétől.

A belmisszió mozgalmát megelőzte, majd kísérte a *lelki ébredésre* való törekvés. Azért nem jelölöm ezt a szokványos pietizmus szóval, mert nálunk nem vált irányzattá. 1895-ben két tanár érkezett az Alföldről Nagyenyedre, illetve Kolozsvárra: Kecskeméthy István és Kenessey Béla. Ebben az időben kezdte élni belmissziós munkásságát Budapesten Szabó Aladár, s valószínű, hogy ennek hatása volt érezhető a két új kolozsvári tanáron. Mindketten az ébredési mozgalom elkötelezettjei voltak, Kenessey mértékletesebben („úrjobb” módon), Kecskeméthy szélsőségesebben, de túlzás és csak történetietlen tipizálás őket „alföldi pietistáknak” nevezni. Programjuk – Kenessey megfogalmazásában – „megismertetni az emberekkel az evangélium igazságát”.⁹ Szász Gerő kolozsvári lelkipásztorban ez ellenérzéseket váltott ki, aki majdnem elment addig, hogy Kenessey ellen fegyelmet kérjen. Aki ezzel a visszautasító gondolatnal néz az ébredésre, az olvassa el Tavasz Sándor róla írt megemlékezésének egyik mondatát: „Az Alföld meleg levegőjeként hozta az evangéliumi kegyességet, hogy az erdélyi kálvinizmus zordon levegőjét enyhítse.”¹⁰

Az 1920-as évek közepétől kezd ismertté válni a Karl Barth nevéhez kapcsolt teológiai irányzat, az *újreformátori*, más elnevezéssel dialektika teológia. Erdélyi elfogadását kritikátlanul (is) nevezték, noha Makkai Sándor a nagyenyedi nagyhét konferenciáján elmondta ellenvetéseit, hangsúlyozva, hogy erdélyi kérdéseinknek a megoldását nem a

---

⁸ Ehhez az eszmeiséghez kell számítanunk, hogy mind a teológiai tudomány, mind a gyakorlati egyházi kérdések széles körű megvitatásra kerültek, s itt az ún. nagyhetekre kell gondolnunk: a Tordai (1928), a Nagyenyedi (1930), a Marosvásárhelyi (1930) Református Nagyhétre.

⁹ Kenessey B.: Nyílt levél. *Erdélyi Protestáns Lap* 1898. 35., melyben felel a pietizmus vádjára.

¹⁰ Kenessey Béla az Erdélyi Református Egyházkerület történetében. *Református Szemle* 1924. 34. Az idézet értékelését lásd az *Akik jó bizonyosságot nyertek. A Kolozsvári Református Theologia tanárai 1895–1948. c.* kötetben. Kv., 1996. 44.

dialektika teológiától kell várunk.¹¹ Már ez is mutatja, hogy az erdélyi református teológiai gondolkodás nem minden további nélkül állt át az új irányra. (Sőt, Kecskeméthy István sohasem fogadta azt el.) Azonban Tavasz Sándornak 1932-ben megjelent könyve, a *Református Keresztény Dogmatika* már határkő, s ettől kezdve a teológiai tanároknak ez a nemzedéke (Tavasz Sándor, Imre Lajos, Nagy Géza, Gönczy Lajos) végleg elkötelezte magát az Ige teológiája mellett. Hozzájuk csatlakoztak a tanszéki utódok (Borbáth Dániel, Geréb Pál, Kozma Tibor, Horváth Jenő, Horváth István, Tóké István) és jelentős, teológiai irodalmunkat gazdagító lelkipásztorok (László Dezső, M. Nagy Ottó), majd egyházi szolgálóinknak a többsége. Közben Barth nagy művének, az *Egyházi Dogmatikának* a kötetei egymás után jelentek meg, és svájci peregrinusaink személyesen is a bázeli tanár hatása alá kerülve, beálltak az új teológia sodrásába. Istennek, az ő akaratának a megismerése egyedül Jézus Krisztusban adatott, róla egyedül a Szentírás tesz bizonyosságot. A természeti teológia visszautasítása, a kegyelmi kiválasztásról szóló reformátori tanítás átértékelése – mind visszhangra talált az erdélyi református gondolkodásban. Ennek többszörös következményei közül most kettőt emelek ki.

1. Az újreformátori teológiát lehet elvontnak, a valós gyülekezeti élettől távolinak tekinteni, nálunk azonban megvolt a gyakorlati teológiában lemérhető hatása. Ez főleg a homiletikára érvényes. Erdélyben a sola Scriptura a solus textust is jelentette, az alapige elsőbbségét tanították a Teológián, és majd az egyetlen megmaradt folyóiratunkban, a Református Szemlében a leggyakoribb közlemények az igehirdetés tisztaságának az érdekében láttak napvilágot. Helyes volt-e ez a „pánhomiletika”? Bizonyára igen, ha az egyház központi szolgálatának az igehirdetést tekintjük. Csak most, 1990 után látjuk, hogy a homiletikai kérdések háttérbe kerülése, kiszorulása folyóirataink oldalairól, igehirdetésünk, a textusszerűség veszélyét jelent(het)ik.

2. Úgy gondolom, hogy ennek a teológiának (is) köszönhető, hogy a nyugati új, destruktív vagy legalábbis félreértelmezett teológiák Erdélyben nem romboltak. A már említett hordalékos áramlatok – az „Isten halott”, a feminista, a felszabadulás „teológiája” – ellen a Kijelentés-központú teológia fegyverével küzdhattünk. Talán csak egy példát lehet felhozni – más áramlat hatása szóba sem jött –, az egzisztencialista teológiát és a mitológiátlanítást. Az 1960–1970-es évek erdélyi teológusai élesen bírálták ezeket, és érdekes, hogy ez *azelőtt* történt, hogy valaki is azoknak a szellemében prédikált volna.

Az a vád, hogy az erdélyi református igehirdetés a diktatúra korszakában dogmatizáló, életidegen volt – ez azoknak a nyugati hittestvéreinknek a véleménye, akik valamit is hallottak, tudtak rólunk –, nem az újreformátori teológia dogmatikai irányultságának tulajdonítható, hanem annak, hogy a diktatúra beszorított a templomba, s nem tudtuk az evangéliumot kivinni a társadalomba. Az pedig sajnos igaz, hogy egyes lelkipásztorok számára ez az egyházi belterjesség kényelmes volt.

---

¹¹ Az 1930. ápr. 23–26-án tartott nagyenyedi tudományos konferencián Tavasz előadást tartott *A dialektika teologia, mint a teológiai irányok korrekciója* címmel. Erre hangzott el válaszként Makkai előadása: *Teológiai feladataink Erdélyben. Református Szemle* 1930. 197.

III. Szemléletek, irányultságok

Korunk gondolkozására jellemző sajátosságokról, irányultságokról fogok beszélni, de éreznünk kell, hogy ezek nem csupán vannak és nem csupán megállapítások, hanem megoldandó kérdésekkel terheltek és feladatokat rónak ránk, főleg lelkipásztorokra.

1. Gondolkozásunkat a Biblia szabja meg. A reformáció első két századában a *biblicitás* annyira átítatta mind az egyházi, teológiai, mind a népi gondolkozást, hogy fennmaradt később is, a lelkileg înséges időkben. A szellemi-lelki vonulatként ismertett 20. századi irányzatok – történeti kálvinizmus, belmissziós mozgalom, lelki ébredés – közös vonása a reformátori biblicitás volt. Úgy vélem, hogy a Kijelentés-központú újreformátori teológia azért tudott Erdélyben megfoganni, mert itt biblikus talajra talált. Ebben a korban (tehát a 20. század első felében) azonban nem csupán a teológiai oktatás volt biblikus, nem csupán a lelkipásztorok tanulták meg, mit jelent a textusprédikáció. A Szentírás ott élt erdélyi népünk lelkében. A mestergerendákon nem porosodott a Biblia, gyakoriak voltak a bibliai személynevek, földműveseink reggel megálltak a barázda szélén, levették kalapjukat és egy Miatyánkkal vagy más rövid fohással vetették a sarlót az érett búzamezőkre.

A biblicitás tekintetében nem gondolom, hogy maga a teológiai gondolkozás változott volna. Ezt mutatja maga a tény is, hogy ma a Teológián a 12 református tanár közül 6 biblikus, s meg kell látnunk a teológiai tanároknak – s nem csupán a biblikusoknak – azt a törekvését, hogy a Szentírás üzenetét érthetővé tegyék a gyülekezetek számára. Eközben vigyáznunk kell, hogy megtaláljuk a középutat az elvont bibliai tudományosság és a parlagi vagy fundamentalista magyarázat között. Nehéz lenne értékelni azt, hogy lelkipásztoraink mennyire prédikálnak biblikusan, mennyire alkalmazzák a textusszerűség követelményét. Hinnünk kell, hogy többségükben legalábbis törekednek erre. Szomorú azonban, hogy a népi biblikus szemlélet kiveszőben van. Egyrészt rombolt a majdnem félévszázados ateista nevelés, másrészt nálunk is elindult az általános elidegenedés folyamata, végül a hajsolt munkatempó és a szórakozások kínálata időprésbe szorítja az embert: amikor leteszi a szerszámot, azonnal megmarkolja a tv távirányítóját. A Biblia pedig érintetlen marad – pedig mennyivel több van most népünk kezében, mint száz évvel ezelőtt. A legsikeresebb kormányzói egyházpolitika az lenne, ha vezető testületeink, tisztségviselőink megtalálnák és megfogalmaznák népünk számára a Biblia „használati utasítását”.

2. Sajátos az erdélyi *vallási egységsszemlélet*, illetve *-törekvés*. Gyökereit a 16. században kell keresnünk. Varga László idézett tanulmánya szerint ez a felekezeti, szervezeti, azaz *külső egység* majdnem 50 évig megvolt, s csak az 1566-os gyulafehérvári hitvita után történt a felekezetek különszervezkedése, utalva itt az unitárius egyház megalakulására.¹² Nálunk nem voltak olyan méretű felekezeti villongások, mint Nyugaton. A 19–20. század fordulójának éveiben egyházunk méltó sértődöttséggel reagált a római katolikus egyház különböző rendeleteire. A Magyarországról kiszorított Erdélyben ezek a han-

---

¹² Varga László: Az erdélyi reformáció sajátos vonásai. *Református Szemle* 1993. 389.

gok csitulnak, jól észrevehető ez a Református Szemle 1920 előtti és utáni számaiból. Az új ország birodalmi törekvéseinek a prése alatt az erdélyi magyar egyházak összefogtak, s felekezeti – többnyire püspöki – bizottságokban emelték fel hangjukat az impérium intézkedései ellen. Ennek eszmei folytatására 1989 után ismét sor került, egy, az 1920–40-es évekhez hasonló történelmi helyzetben, ahogyan ez a különböző egyházak püspöki konferenciáin, megbeszélésein történt és történik.

Az egység másik vetülete az Erdélyi Református Egyház *belső egységére* vonatkozik. A Tiszántúli Egyházkerülettől lecsatolt részek (Partium) és az Erdélyi Egyházkerület közötti eltérések mind a liturgia, énekeskönyv, mind a lelkiség tekintetében jelentősek voltak, noha a Zsinat biztosította a tanbeli egységet. Református egyházunk egységtörekvése nem jelenti azt, hogy megszüntetjük az egyházi vagy népi hagyományokból adódó különbségeket, de azt igen, hogy az evangélium szerinti egységes gondolkodás kialakulását munkáljuk és természetesen azt is, hogy bibliai, keresztyén mértékek szerint irányítjuk mindkét egyházkerület népének erkölcsét. Figyelemre méltó és útmutató az a tény, hogy az Erdélyi Református Egyház lelkipásztorai minőségüket a Teológián nyerik, szolgálatukat nyugdíjasként fejezik be. A mindkét egyházkerület egyetlen Teológiája és Nyugdíjintézete, a kezdet és a vég közös. A kettő közötti 40 év alatt sem szabad a két kerület lelkipásztorainak egymástól elszakadniuk.

Egyházunk vezető testületeinek – elsősorban a Zsinatra gondolok – gondolkozniuk kellene, milyen szervezési lépéseket lehet tenni egy egységes szellemiség-lelkiség kialakítása érdekében, természetesen anélkül, hogy valamelyik kerületet megfosztanók egyházépítő és lélekerősítő hagyományaitól. Felvázolok két példát, anélkül, hogy a kivitelezés technikájára kitérnék. Az Üzenet és a Harangszó azonos arcélú gyülekezeti lap. Miért ne lehetne Erdély minden gyülekezete számára egy közös periodikát kiadni? Közös kérdéseink közös sajtóorgánuma azt szolgálná, hogy a távol eső gyülekezetek megismernék egymás gondjait, törekvéseit. A csupán kerületi érdekeltségű közlemények az Értesítőben és a Közlönyben kapnának helyet. Továbbá. A magam részéről hiányolom, hogy a két igazgatótanácson túl, nincs egy közös erdélyi igazgatótanács is. Nem kell ehhez túlszervezni egyházunkat, nem kell növelni a közigazgatási terheket, csupán arra lenne szükség, hogy a Zsinati Állandó Tanács jog- és hatáskörét kiszélesítsük és üléseit gyakoribbá tegyük.

3. Az Erdélyi Református Egyház sajátosan viszonyul a *politikához*, mert sajátos politikai helyzetben, vallási és nemzeti kisebbségben él. Mindannyian tudjuk, hogy a viszonyulás egyházkerületenként és a lelkipásztorok személyére lebontva, más és más. Az előadás címe arra kötelez, hogy a sajátosságokat teológiailag értékeljem. Arra a sokszor elhangzott kérdésre, hogy az egyház politizáljon, vagy ne tegye ezt, legtöbbször válasza nemleges. De itt az egyszavas válasz nem elég. Induljunk ki a Bibliából.

Noha kisebbségi helyzetünk hasonlít az Ószövetség népéhez, noha a választottakhoz intézett erkölcsi parancsok ma is érvényesek, maga az egykori izraeli államrend számunkra nem lehet modell, mert ott a teokrácia egyformán meghatározta a nép életét, a vallás és a politika egyetlen elválaszthatatlan életterület volt. A Jézus Krisztus által lehozott Isten országában más rend állt be, noha az Újszövetségben Jézus és tanítványai, de a keresztyének is, hozzánk hasonlóan kisebbségben voltak. Az új magatartá-

si formát nem a πόλις-ban (mint a görög városállamokban), hanem a βασιλεία-ban kellett berendezni. A keresztyének „politikai” magatartását az szabta meg, hogy ők Isten országának a polgárai. Erre vonatkozik a Fil 3,20-ban olvasható πολίτευμα, ami többé nem állampolgárságot, hanem mennyei polgárságot jelent (πολίτευμα ἐν οὐρανοῖς). Maguk a tanítványok, az apostolok csak annyiban politizáltak, amennyiben keresztyénekként voltak jelen a politikai mezőn, illetve abban az országban, ahol missziót végeztek. A későbbi misszionáriusok keresztyén politizálásra indították a császárokat, királyokat, illetve az udvarban erre nevelték a gyermekeket.

Mára nézve ezt így fogalmazom meg: tilos a politizált teológia, megengedett a *teologizált politika*. A megállapítás első felét nem kell igazolnom, elrettentő példái ismeretek mind a nemzetiszocialisták ideologizált teológiájából, mind a kommunisták „béketeológiának” nevezett igényéből. A teologizált politika kifejezés azonban magyarázatra szorul, s a magam részéről ezt is csupán megszorított értelemben fogadom el. A keresztyén erkölcs normáit alkalmazhatókká kell tenni a politikum számára. Lelkipásztorainknak feladatuk van népünk kisebbségi kérdéseinek megoldásában. Ezt legjobban akkor tudják teljesíteni, hogyha már gyermek- és konfirmánduskortól kezdve arra nevelik tanítványaikat, hogy majd keresztyén módra politizáljanak. Ezt tették egykor főuraink családi prédikátorai, s bizonyára hallgatóim ismernek mai példákat is arra, hogy a pár évvel azelőtti bibliakörös ifjak ma, mint polgármesterek, tanácsstagok, magatartásukkal, beszédeikkel keresztyén normákat érvényesítenek falvakon, városokon. Rendkívül fontosnak tartom a lelkipásztornak ezt a közvetett részvételét a politikában.

Míndezeeket a sajátosságokat – s nyilván ezeken felül sok mást is – nem szabad nekünk erdélyieknek „kisajátítanunk”, mintha a jellemvonások és a feladatok másokra nem vonatkoznának, hiszen Felvidéken, Kárpátalján, Délvidéken talán ugyanígy fogalmaznának. De úgy gondolom, hogy erdélyi református lelkipásztorainknak és a híveknek ezeket ellenőrizniük kell az Ige tükrében, hogy tiszta lelkiismerettel magunkkal is szembenézhessünk.

Elhangzott Székelyudvarhelyen, a Hitvalló Héten, 2008. június 20-án.